

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת האזינו: בריחה מהעיר בשעת מגפה

בשנים האחרונות חווינו מגפה עולמית המכונה בשם 'מגפת הקורונה', בה התפשט נגיף מסוים ברחבי העולם. מגפות עולמיות היו מאז ומעולם, ובעקבות מעבר יבשתי וימי הם התפשטו לארצות שונות והפילו חללים רבים. בעבר התמודדה האנושות עם המגפות באמצעים שונים שעמדו לרשותה, כאשר אחת האפשרויות הפשוטה ביותר הייתה בריחה ממקום המגפה למקום בו היא עדיין לא הגיעה.¹

הרב משה איסרליש, הרמ"א, מתאר את הבריחה שלו ממקום מגוריו לעיר אחרת אליה עדיין לא הגיעה המגפה: ואני משה... הנקרא משה איסרליש מקרקא, הייתי בתוך הגולה אשר נתגלנו מעירנו בשנת שי"ו לפ"ק מחמת עיפוש האויר... והיינו גרים בארץ לא לנו בעיר שידלוב, מקום אשר אין תאנה וגפן וכמעט מים אין לשותות כי אם בתחבולה, עיר אשר במסכנות תאכל בה לחם ועץ אין בה להיסכן בו.² בפרשת השבוע נאמר: "מִחוּץ תִּשְׁכַּל חֶרֶב וּמִתְדָרִים אֵימָה"³, פסוק ממנו דרשו חז"ל שבזמן שיש מגפה בעיר יש להסתגר בבית:

דָּבָר בעיר כנס רגליך, שנאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר. ואומר, לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך. ואומר, מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה.⁴

ומסופר שם, שבשעת מגפה היה רבא סוגר את חלונות ביתו כדי שלא יכנס לביתו עיפוש האויר.⁵ לעומת התכנסות בבית בשעת מגפה, בזמן שיש רעב בעיר יש לצאת מן העיר למקום אחר בו יש אוכל: "רעב בעיר פזר רגליך, שנאמר ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה לגור שם".⁶ לעומת הוראה הלכתית זו, שבזמן מגפה יש להסתגר בבית ולא לברוח מהעיר, מצאנו שהיה מנהג רווח לברוח מהעיר, כפי שתיאר המהרי"ל,⁷ והוסיף: "וכן ראיתי הגדולים שהלכו למקום אחר", וכפי שראינו בדברי הרמ"א שברח מהעיר בעת המגפה.

אמנם כורח המציאות הוא הגורם המרכזי לברוח מהעיר בעת מגפה, אך בריחה כזו יוצרת שתי בעיות - בעיה הלכתית ובעיה הגותית. הבעיה ההלכתית היא דברי חז"ל שהורו לא לברוח מהעיר בזמן מגפה, והבעיה ההגותית היא, מה תועיל הבריחה מהמגפה הרי בראש-השנה נקבע גורלו של האדם לחיים או למוות וכיצד יברח מגורלו, כפי שתמה הרב שלמה דוראן:

הניסה בימי דָּבָר ממקום למקום אם תועיל לאדם או לא, שאם נכתב בראש-השנה למיתה מה תועילנו הניסה, ואם נכתב לחיים לא תזיקנו העמידה.⁸

את התשובה לכך מצאנו בדברי הרב מיכל מארפטשיק,⁹ דרשן ובעל מוסר שחי בזמנו של הרמ"א, שכתב שזמן מגפה הוא עת כעס מהקב"ה על בריותיו ומן הראוי לעשות מעשה סמלי של קבלת הדין, מעשה המתבטא בהסתתרות מפני הקב"ה, כהוראת חז"ל להסתגר בבית בעת מגפה. אך לדבריו ניתן לקיים סמליות זו גם באמצעות בריחה מהעיר, שיש בה גם סוג של כפרת עוון בטלטול הדרך והגלות.

בכך הוא מיישב את הסתירה בין המנהג המקובל לברוח מהעיר בעת מגפה לבין דברי חז"ל, בצורה הגותית.

אך לפנינו בעיה הלכתית, כיצד יתיישב המנהג לברוח מהעיר בזמן מגפה עם דברי חז"ל 'דָּבָר בעיר כנס רגליך'?

¹ ראו בהרחבה: המעיין (גיליון 233 עמוד 34-22).

² מחיר יין (הקדמה).

³ דברים (לב, כה).

⁴ בבא קמא (ס ע"ב).

⁵ ראו: ים של שלמה (בבא קמא פ"ו סימן כו); שו"ת הרשב"ש (סימן קצה).

⁶ שו"ת מהרי"ל (סימן מא).

⁷ שו"ת הרשב"ש (סימן קצה).

⁸ מנחה חדשה (קראקא שלי"ז, נט ע"ב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ההתייחסות הראשונה לכך מצויה בדברי רבי יהודה החסיד⁹ שהבחין בין בריחת רבים לבריחת יחידים. לדבריו, דברי חז"ל שהורו לא לברוח מהעיר בעת מגפה עוסקים בבריחה מאורגנת של קבוצת אנשים העוזבת את העיר למקום אחר. בריחה כזו אינה ראויה משום שמלאך המוות הולך עמם לעיר האחרת והמגפה מתפשטת לשם. אך בריחת יחידים בצורה בלתי-מאורגנת, מאפשרת להם לברוח מהגורל המצוי בעירם, והיא אפשרות ראויה להינצל מאימת המגפה.

הסבר נוסף ליישוב מנהג הבריחה מהעיר עם דברי חז"ל, מצוי בדברי המהרי"ל¹⁰ שהתמודד ישירות עם סתירה זו, והביא את דברי הרב שלום מנוישטט שדברי חז"ל שהורו לא לברוח מהעיר מתייחסים לשלב מתקדם של המגפה, אז המגפה משתוללת בעיר ובדרכים המובילות מחוצה לה ויש חשש סכנה גדול. אך בתחילת המגפה, אפשר לברוח מהעיר למקום אחר.

המכנה המשותף בין שני מקורות אלו, רבי יהודה החסיד והמהרי"ל, שגם במקרים בהם ניתן לברוח מהעיר, הם לא כתבו שהאדם חייב לעשות כן אלא הוא יכול לבחור בדרך זו.

אולם, עשרות שנים לאחר פטירת המהרי"ל, הביא הרב שלמה לוריא¹¹ את ההבחנה בין בריחה בשלב מוקדם של המגפה לשלב מתקדם, ובסיום דבריו כתב שיש חיוב לברוח מהעיר בעת המגפה "הילכך נראה, אם בא דבר לעיר מחויב לברוח". מדבריו מבואר שיש חיוב לברוח מהעיר בעת מגפה, ולא כדברי המהרי"ל שראוי ונכון לעשות כן.

דעת הרמ"א

באותו דור פעל הרב משה איסרליש, הרמ"א, ואף הוא עסק ביחס בין דברי חז"ל שהורו לא לברוח מהעיר בעת מגפה למנהג הרווח שיש לברוח מהעיר, וגם בדבריו מצאנו שמדובר על חיוב ולא רק על המלצה בלבד. בספרו 'דרכי משה'¹² הביא הרמ"א את דברי המהרי"ל להבחין בין בריחה בשלב מוקדם של המגפה לשלב מתקדם, אך הוא לא הסתפק בכך, משום שכפי שראינו בדברי המהרי"ל אין הוראת חיוב לברוח אלא רק אפשרות הנתונה בידי האדם. לפיכך, כדי לבסס את הוראת החיוב לברוח מהעיר בעת מגפה, הוסיף הרמ"א מקור ייחודי מספר הזוהר¹³ על הפסוק אותו אמר המלאך ללוט בעת שברח מהעיר: "הַמֵּלֵט עַל נַפְשָׁךְ אֶל תִּבְטֵי אַחֲרֶיךָ וְאַל תַּעֲמֹד בְּכָל הַכָּר הַהָרָה הַמֵּלֵט פֶּן תִּסָּפֶה"¹⁴, שאסור לאדם להימצא בשוק בעת מגפה בה שולטת מידת הדין. לדברי הרמ"א, זו הסיבה שבשעת מגפה יש חובה לברוח מהעיר בה מצויה מידת הדין. לדבריו, דברי חז"ל שאמרו להתכנס בבית ולא לברוח עוסקים במקרה בו יכול האדם להישאר בבית ולא לצאת ממנו, אבל אם הוא לא יכול להסתגר בביתו כל תקופת המגפה הוא חייב לברוח מהעיר: "לברוח עדיף טפי, אלא שאם יוכל לכנס באין יוצא ואם לא חייב לברוח". השימוש של הרמ"א בספר הזוהר כמקור פסיקה הוא ייחודי, שכן הוא הזכיר אותו בספרו ההלכתי 'דרכי משה' רק 13 פעמים, ומתוכם 6 פעמים שהוא דוחה את דבריו מההלכה.¹⁵ במקרה שלפנינו מדובר על אחד המקרים הייחודיים שהרמ"א מסתייע מספר הזוהר להורות הלכה, שיש חיוב לברוח מהעיר בעת מגפה.

⁹ ספר חסידים (מהדורת מקיצי נרדמים פרנקפורט תרפ"ד, סימן שעב).

¹⁰ ים של שלמה (בבא קמא פ"ו סימן כו).

¹¹ דרכי משה (יו"ד סימן קטז אות ה).

¹² זוהר (ח"א פרשת וירא קז ע"ב).

¹³ בראשית (יט, יז).

¹⁴ ראו: אליעזר יהודה בראדט ('פרשנות השלחן ערוך לאורח חיים ע"י חכמי פולין במאה הי"ז', עבודת דוקטור, בר אילן תשע"ה, עמוד 167-166).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

אך מסעו של הרמ"א לבסס את החיוב לברוח מהעיר בעת מגפה, לא תס. בסיום דבריו הוא כתב: "ומנהג של ישראל תורה הוא". קביעה זו היא ייחודית ביותר בדברי הרמ"א, שכן רק שתי פעמים בכל כתביו הזכיר משפט זה,¹⁵ והאחת מהן היא לפנינו. נראה שהסיבה לחתימה זו מבקשת לקבוע את המנהג לברוח מהעיר כחובה הלכתית ולא רק כמנהג והמלצה בלבד.

אך יש להעיר, שבהגהות הרמ"א לשולחן ערוך הוא לא הזכיר דברים אלו כלל, אלא ציין לדברי המהרי"ל המבחין בין בריחה בשלב מוקדם של המגפה לשלב מתקדם, ולא קבע שמדובר על חיוב: "שיש לברוח מן העיר כשדבר בעיר, ויש לצאת מן העיר בתחילת הדבר ולא בסופו".¹⁶

מנהג שהפך להלכה

אך נראה שדברי הרמ"א בספרו 'דרכי משה' התקבעו הלכה למעשה בפוסקי הדור שלאחריו, ולמרות שהגהות הרמ"א על השולחן ערוך היו לפנייהם, הם בחרו לקבוע הלכה למעשה כדברי הרמ"א בספרו 'דרכי משה'.

הרב ישעיה הורוויץ, הש"ח, שאביו היה תלמידו של הרמ"א, הביא את דברי הרמ"א ב'דרכי משה' שיש חובה לברוח מהעיר בעת מגפה, ותמה על בני דורו שלא הבריחו את התינוקות מהעיר בעת מגפת אבעבועות:

ואני תמה אודות מכת אבעבועות קטנות ההולכת בין התינוקות... למה אין נוהגין להבריח התינוקות ולצאתם מן העיר. ובוודאי עתידים האבות ליתן דין על מיתות יונקי שדיים שלא חטאו וגמולי חלב שלא פשעו, שמתו בחולי זה ולא חשו אביהם להבריחם.¹⁷

הרב שמואל אליעזר איידליס, המהרש"א,¹⁸ לא הזכיר את הרמ"א אך הסביר את היחס בין המנהג לברוח מהעיר לבין דברי חז"ל כפי שהסביר זאת הרמ"א ב'דרכי משה', שחובה על האדם לברוח מהעיר בעת מגפה. ומה שאמרו חז"ל שבזמן מגפה יש להתכנס בבית, הכוונה שאם הוא לא בורח מהעיר אז האפשרות היא להתכנס בבית. הסבר זה של הרמ"א הובא גם אצל תלמידו של המהרש"א, הרב אברהם חיים שור.¹⁹

מדברים אלו אנו למדים על מנהג רווח שיתכן ותחילתו נבע מכורח המציאות, לברוח מהעיר בה קיימת המגפה, אך עם השנים הוא הפך להלכה, זאת בעקבות דברי הרמ"א שביסס את החובה על מקורות ייחודיים.

זאת ועוד, דווקא בשל כך, הפוסקים שלאחר הרמ"א נצמדו לדבריו בספרו 'דרכי משה' מאשר אלו שבהגהותיו לשולחן ערוך.

¹⁵ ראו: שו"ת הרמ"א (סימן קלב אות ג).

¹⁶ רמ"א (יו"ד סימן קטז סעיף ה).

¹⁷ שלי"ה (שער האותיות אות דל"ת דרך ארץ, אות יד). דבריו הובאו להלכה במגן אברהם (סימן תקעו ס"ק ג); ערוך השולחן (או"ח סימן תקעו סעיף יב). על חובת ההורים להבריח את הילדים שאין להם דעת לברוח, ראו: שו"ת מהרי"ל (סימן מא).

¹⁸ מהרש"א (בבא קמא ס ע"ב חידושי אגדות ד"ה דבר).

¹⁹ תורת חיים (בבא קמא ס ע"ב ד"ה דבר). בדבריו בספרו צאן קדשים (בכורות לו ע"א) כתב שהמהרש"א רבו: "וכתב מורי ורבי מהרש"א".